

811.163.41'367.622'37

81'1:165

<https://doi.org/10.18485/kij.2023.70.2.6>

МИЛЕНА М. СТОЈАНОВИЋ*, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 4. 9. 2023.
Прихваћен: 25. 10. 2023.

АНАЛИЗА КОНЦЕПТА *НОВАЦ* У СРПСКОМЕ ЈЕЗИКУ

У овом истраживању анализиран је концепт *новац* како би се одговорило на питање каква је друштвена свест људи о њему. Примарни циљ била је анализа свих аспеката концепта (системских, помоћу општих и специјализованих речника и приручника, али и културолошких, тј. помоћу онлајн анкете засноване на асоцијативности и фреквентности, као и теста супституције). Секундарни циљ било је питање односа међу лексемама *новац* и *паре*. Скаларност асоцијата према учесталости у менталном лексикону, као и тест супституције показали су да *новац* и *паре* јесу заменљиви у појединим контекстима. Истраживањем се дошло до закључка да структура асоцијата и њихова фреквентност показују да, углавном, нема стереотипа и предрасуда, а тестом супституције да испитаници чешће користе *паре* (45,5%) него *новац* (36,3%).

Кључне речи: српски језик, лингвокултурологија, когнитивна лингвистика, лексичка семантика, асоцијативност, фреквентност.

1. Уводне напомене

Трагајући за одговорима на питање какви су ставови људи према новцу и шта је прототипичан члан категорије која представља „скуп имовине у некој економији коју људи редовно користе за куповину добара и услуга” (Манкју 2004: 632), као и у којој мери је то у вези са стилским регистрима, пошло се од податка о употреби *новца* у корпусу¹ према коме *новац* има 219.689 примера употребе, *новци* само 3, али 1.033 фразеолошке. С друге стране, *валута* има 27.611, док је *монета* са 794, односно 389 у оквиру фразе. Такође, пошло се и од хипотезе да су градивна именица *новац* и множински облик заједничке именице *пара* (*паре*) еквиваленти у свести људи посматрано са аспекта количине.

* stojanovic.milena77@gmail.com

¹ Приликом овога истраживања коришћен је корпус *Јавни дискурс у Републици Србији* (PDRS, доступан на Clar.in.si).

Подсећања ради: већина граматика тврди да градивне именице типа *новац* немају множину. Аутори *Нормативне граматике српског језика* наводе да се множина ових именица користи само када се њима жели исказати различита врста материје². У раду *Значење множинских облика градивних именица* инсистира се на томе да градивне именице имају множину „(1) ако је разликовање врста материје коју означава учесницима комуникације релевантно (у конкретној говорној ситуацији) или (2) ако се уз њу везује неки конвенционализован партикуларизатор, који се у датој говорној ситуацији може изоставити без умањења информативности исказа” (Томић Анић 2017: 226). Важно је нагласити да облик једине именице *паре* нема количинску корелацију са *новцем* будући да је примарно значење ове лексеме у речницима Матице српске „стоти део новчане јединице, динара; ситан новац те вредности”. Зато ово истраживање треба да одговори и на питање да ли секундарно значење лексеме *паре* јесте апсолутни синоним лексеми *новац* код људи како то наводе речници Матице српске.

2. Теоријски оквир

Језик је саставни део културе, а једино човек има својство да говори. Било као појединац, друштво или колектив (етнос), човек доживљава свет око себе и има одређене субјективне вредности према ентитетима. Један од кључних појмова когнитивне етнолингвистике је језичка слика света. Она је „*po prirodi semantičkog i antropološko-kulturološkog karaktera*” (Бартмињски 2011: 430) па у овом истраживању заузима важно место јер представља „*kompleks sudova o svetu, ljudima, stvarima, događajima. Она је interpretација а не odraz, subjektivni portret а не fotografija realnih predmeta*” (Бартмињски 2011: 46). Истовремено је и друштвено прихваћена. У случају овог истраживања, са аспеката семантике концепта *новац*, може се говорити о интегралном значењу, оном које обухвата центар и периферију показујући, помоћу когнитивне дефиниције, начин на који људи схватају и вреднују категорију *новац*.

Оно што се дешава на релацији когниције и језика на свим нивоима могуће је на различите начине интерпретирати. Један од њих је и теорија прототипа³ и

² Градивне именице су *singularia tantum* јер оне обликом једине означавају најмању и највећу количину материје, али *Нормативна граматика српског језика* каже да „потенцијално имају облике множине, који се ипак ретко употребљавају” (Пипер/Клајн 2013: 58) и да множина њихова „није уобичајена” (Пипер/Клајн 2013: 59). Научни радови говоре да треба правити дистинкцију између различитих врста материје и количине. Тако се множина градивних именица са значењем различитих врста материје везује за стручну терминологију, док се множина са значењем одмерене количине везује за разговорни стил.

³ Претече теорије прототипа јесу филозофске студије И. Канта, Е. Хусерла, Б. Расела и Л. Витгенштајна, а у лингвистици Ц. Остина и др. Теорија прототипа, најпре је примељивана у психологији захваљујући експериментима Е. Рош, а онда и у лингвистици. Рошова је детерминисала оквирне структуре категорија показујући да доживљај неког ентитета зависи од његове унутрашње структуре. Испитујући категорије које обухватају боје, намештај, воће, поврће, превозна средства, оружје, столарски алат, птице, спортове, играчке, одећу, Рошова је користила више експериментал-

она се у овом истраживању комбинује са језичком сликом света. Теорија прототипа почива на принципу категоризације. Према когнитивном психологу Е. Рош (*Cognition and Categorization*), проблем категоризације дубоко је у култури кодираној језиком у одређеном тренутку. Прототип је, дакле, најјаснији представник неке категорије и добијен је помоћу одговора испитаника на питање колико је неки ентитет добар представник.⁴ У случају овог истраживања, то значи да скаларност асоцијата у менталном лексикону јесте важан показатељ како људи у некој средини доживљавају неки ентитет, тј. новац.

3. Методологија

У овом истраживању целисходном показала се метода слободних асоцијација и тест супституције. Прва је у онлајн форми издвојила фреквентност првих пет асоцијата будући да су субјекти наводили прву реч или синтагму која их асоцира на задати стимулус. Анкету је попунило укупно 135 испитаника и њу су чинила два стимулуса – *новац* и *паре*.

Тест супституције, састављен од недовршених реченица налик исказима разговорног и новинарског стила, од испитаника је захтевао допуну једном од задатих речи (*новац*, *паре*, *монета*, *валута*), а дозвољени су били и облици *новци* и *пара*. Компоновани у оквиру различитих рекцијских облика (конструкција са акузативом, инструменталом, дативом и генитивом), одговори субјеката процењивани су скалом вишег и нижег ранга у оквиру категорије и подељени су на три нивоа као: адекватан одговор највишег аксиолошког ранга, неадекватан одговор вишег аксиолошког ранга, и неадекватан одговор нижег ранга.

4. Резултати

У овом истраживању 60% тј. 81 испитаник био је старости од 25 до 50 година, 44 (33%) преко 50 година и 10 (7,4%) мање од 25 година. Према ареалу, највише субјеката било је из Београда (38, што је 28,1%), из Војводине (37, што је 27,4%), Централне Србије (23, што је 17%), Западне Србије (19, односно 14,1%), Јужне Србије (15, тј. 11,1%) и Источне Србије (6, односно 4,4%).

На основу првих пет асоцијата на задате стимулусе, резултат је показао следећи тип и редослед асоцијата у опадајућем низу процентуално на основу 135 испитаника обухваћених овим истраживањем:

них процедура од којих је значајна оцена на скали од 1 (одличан) до 7 (лош). Иако базирана на „вештачки“ створеним категоријама (пошто има мањкавости када је реч о апстрактним појмовима), ова теорија говори и о степену припадности одређеној категорији. Резултати до којих је Е. Рош дошла показују да когнитивни аспект категорије утиче да се брже препозна онај елемент који је бољи представник но онај који је лош. Тај бољи је прототип.

⁴Слично Тверском, Рошова је, бавећи се таксономијом, прототипном сматрала категорију која збирно има највише сличности са члановима категорије утичући на све варијабле коришћене у психолошким истраживањима.

Приказ 1: Резултати на стимулус
новац

Приказ 2: Резултати на стимулус
паре

Резултати асоцијативног теста показују да *новац* и *паре* јесу заменљиви у појединим контекстима.⁵ Градивна именица *новац* и заједничка именица *плата* у метонимијској су вези: плата је типични извор примања радноспособне популације обухваћене овим истраживањем. *Плату* (14), најфреквентнији асоцијат на стимулус *новац*, чини одређена количина *пара*. Ипак, *плата* се не среће као асоцијат на стимулус *паре*. Стимулус *паре* на трећем месту има *новац* (7). *Новац* је, дакле, очекивано физичка категорија која служи за задовољење животних потреба и у директној је вези са богатством и моћи. Део је концепта *сигурност*. Структура асоцијата и њихова фреквентност на скали показују да, углавном, нема стереотипа и предрасуда, осим на стимулус *паре* чији је асоцијат *људе кваре* (10). Ова паремија потврђује да семантички фразеолошки фонд утиче на формирање стереотипа, архетипова, културних образаца и сл. па отвара могућност за даља истраживања на тему фразеолошких јединица у вези са *парама* дајући детаљнији одговор на питања зашто и како.

И према тесту супституције *новац* и *паре* су приближни синоними будући да имају слично значење и могу се заменити само у појединим контекстима. Резултати показују да, од 13 исказа (од којих су 4 паремије), само у 5 случајева постоји могућност супституције са занемарљивом бројчаном разликом. То су рекција глагола *имати* (пр. *Процењујеш ли људе по томе колико имају новаца (67) / пара (71)?*), рекција одричног глагола *јесам* (*Није све у новцу (63) / парам (76)*); рекција глагола *нисам* (пр. *Нисам ја џак за ударање, ни пара (55) / монета (47) за поткусуривање.*), као и рекција глагола *позајмити* (пр. *Ако желиш да изгубиш пријатеља, само му позајми новац (79) / паре (58)*). Ипак, од четири паремије, три су показале могућност супституције *новац / паре*, док једна није (пр. *Тешко је чувати туђе новце (37) / паре (100) и своју жену.*).

⁵ Овај закључак је занимљив за даља истраживања на тему јер може да докаже (или оповргне) да су у питању контексти хипонимијских односа градивне именице *новац*. Тако градивна именица *новац* има мношину јер се, као што Д. Томић Анић наводи, разликују врсте материје у комуникацији којој је то релевантно (нпр. однос *новац* : хипероним *валута* [хипоним: *динар / евро / долар / франак / јен / круна* и сл.]).

5. Дискусија

5.а. Лингвистички оквир концепта *новац*

5.а.1. ЕТИМОЛОШКИ ПОДАЦИ

У науци о језику мноштво је радова у вези са пореклом лексеме *новац*. Они говоре да је *новац* изведеница од придева *нов*. Миклошић, Мажуранић и Маретић први су изнели ову тезу. Пореклом ове лексеме бавила се и Ј. Влајић-Поповић са аспекта ареала и корпусне грађе у раду *Порекло новца*. Слично Мажуранићу, ауторка наводи да је ова лексема преко „латинског као службеног језика ушла у народни говор словенског живља” (Влајић-Поповић 2010: 163) напомињући да се среће и у старословенском (о чему је Даничић писао). Ауторка не тврди са сигурношћу да ли је у питању поименичавање латинскога придева *нов* „често као плурал за *новци* за плурал *нови*), или је *новац* настао унутрашњим развојем од *нови динар*” (Влајић-Поповић 2010: 179). Једно од мишљења је и да је *новац* настао од топонима *Ново Брдо* и синтагме *нови динар* које је, према Влајић-Поповић⁶ етимолошки непотпуно објашњено. Ту тезу заступали су Франк и Скок. Постоји и мишљење да је *новац* настао аферазом од *бановац*, *банов новац*, али је и ова теза, према ауторки, непоуздана.

Најшире распрострањен приближни синоним за *новац* јесте *пара* који је, према А. Шкаљићу (*Турцизми у српскохрватском језику*) персијскога порекла. Овај синоним означава „1. novac. 2. novčić. 3. četrdeseti deo groša. 4. stoti deo dinara”. Ипак, према аутору, лексема *пара* (једнина) јесте турцизам. Тако мисли и П. Скок прецизирајући да је *пара* „balkanski turcizam perzijskog podrijetla (perz. *pērā* „komad, dio”) iz monetarne terminologije: bug. *para*, *parca*, *parica*, *paralija*, arb. *parā*, *pare* „novac” cine. *pērā*, ngr. *παρας*” (Скок 1971: 604).

У истраживању концепта *новац*, среће се и термин *валута* који је, према речницима и приручницима, италијанскога порекла „prezzo od lat. *valere*” (Скок 1971: 563) док је *монета* латинскога порекла.⁷

5.а.2. ПОДАЦИ О (КВАЗИ)СИНОНИМИМА

У *Речнику синонима* П. Ћосића *новац* има следеће (квази)синониме дате у низу: „паре, средства, капитал, лова *фам.*, кинта *жарг.*, кеш, *жарг.* пенез *рег.*, монета арх. – уп. свота, плата”. Постоји и множински облик *паре* кога чини синонимски низ: „новац, средства, капитал, лова *фам.*, кинта *жарг.*, кеш, *жарг.*, пенез *рег.* монета арх. – уп. свота, плата”. Условно у одређеним контекстима, они

⁶ Етимолошки, Ново Брдо, као важна средњовековна ковница, према Ј. Влајић-Поповић није вероватно јер је ковница престала да ради 1429. када су је Турци преузели.

⁷ Према П. Скоку, *монета* се појавила у XVI веку „nakon prvog svjetskog rata sa istoka prošireno i na zapad” и „od *moneta* > njem. *Münze* (v. *münca*). Dalmato-romanski leksički ostatak može biti *munitaf* (Dubrovnik, Potomje) „sitni zvečeci novac” = *munita* (Božava) = (*t > d* prema starijem mlet.) *munida* (Rab, Bakar) = *munida* (Perast)” (Скок 1971: 454). Према РСАНУ, који се позива на Клаићев речник, назив *монета* добијен према „староримској богињи Јунони Монети, опомињачици, доброј саветници”.

се сматрају синонимима. У литератури, овакви се синоними, према Втову (на кога се позива Р. Драгићевић у *Лексикологији српског језика*) зову стилским па се разликују експресивни, функционални (који се гранају на професионално-терминолошке [нпр. *монета*], територијално ограничене [нпр. *пенез*] и социјално ограничене [нпр. *кеш*, *лова*, *кинта*]) и архаични синоними [нпр. *свота*]).

5.а.3. ПОДАЦИ ИЗ ДЕСКРИПТИВНИХ РЕЧНИКА

Према *Једнотомнику* Матице српске *новац* има два значења. Примарно значење каже да је *новац* „средство плаћања робе, услуга и др. у виду нарочито израђених комада метала или папира, утврђене вредности, које издаје држава; средство плаћања уопште”, односно, пошто је апроксим, то је извесни „б. одређени (новчани) износ, сума”, док *Шестотомник* наглашава да је и „б. метални комад, новчић; пара” као и РСАНУ „б. новчаница у металу”. Секундарно значење, метафорички развијено, јесте „2. имовина, богатство; капитал”.

Вукови речници (1818, 1852) наводе да је *новац* „монета” и да плурал гласи *новци*. Монета игра одлучујућу улогу када је реч о спровођењу дугорочне монетарне политике једне државе. Реч је о тзв. монетарној бази, тачније, „примарном новцу кога чине резерве и валута тог монетарног система” (Мишкин 2006: 358). Из наведеног се види да се прави јасна разлика између *монете* и *валуте* с једне стране, односно, *монете* и *новца* са друге. Према *Једнотомнику* Матице српске и речнику САНУ, *монета* је означена као „ковани новац, новац уопште” што реферира и на ситан новац, а према *Шестотомнику*, то је „новац; новчаница”.

Термин *валута* у приручнику И. Клајна и М. Шипке означава „новчану јединицу која је средство плаћања у једној држави”, односно, према *Једнотомнику*, то је „берзанска вредност новца у оптицају у односу на страни новац; скуп законских прописа којима се регулише новчани пропис у једној земљи”. Секундарно значење овог речника каже да је реч о „ефективном новцу, обично страном”, тзв. кешу.

Речници Матице српске као примарно значење лексеме *пара* (*паре*) наводе „новчану јединицу равну 1/100 динара, ситан новац те вредности”, али и секундарно „(обично мн.) уопште новац, новчана средства уопште” настало метонимијским проширењем значења, што је посебно важно за ово истраживање будући да се може и оповргнути.

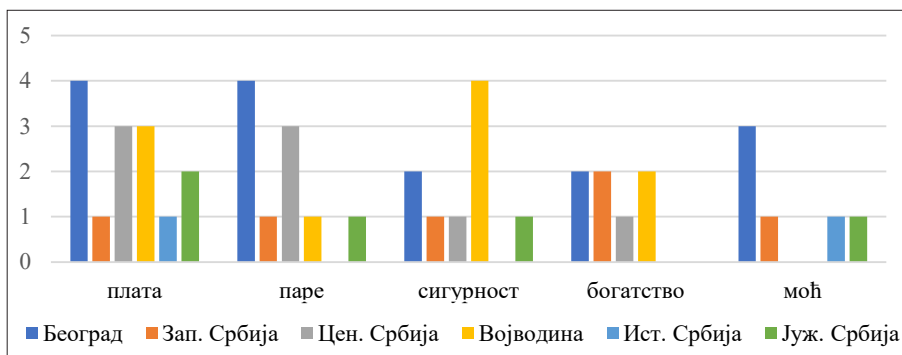
5.б. Културолошки оквир концепта *новац*

5.б.1. АСОЦИЈАТИВНОСТ И ФРЕКВЕНТНОСТ КАО ВАРИЈАБЛА У ФОРМИРАЊУ ДРУШТВЕНЕ СВЕСТИ О КОНЦЕПТУ *НОВАЦ*

Асоцијације осликавају како људи доживљавају неки концепт. Помоћу њих сазнаје се какав је ментални лексикон човека и организација знања о нечему, али и у којој мери постоје стереотипи и предрасуде. Формални приступ стимулусима *новац* и *паре*, који је обухватио стимулус и првих пет реакција на њега,

показао је у којој мери у свести људи *новац* и *паре* јесу еквиваленти и да ли има стереотипа и предрасуда у вези са *новцем*.

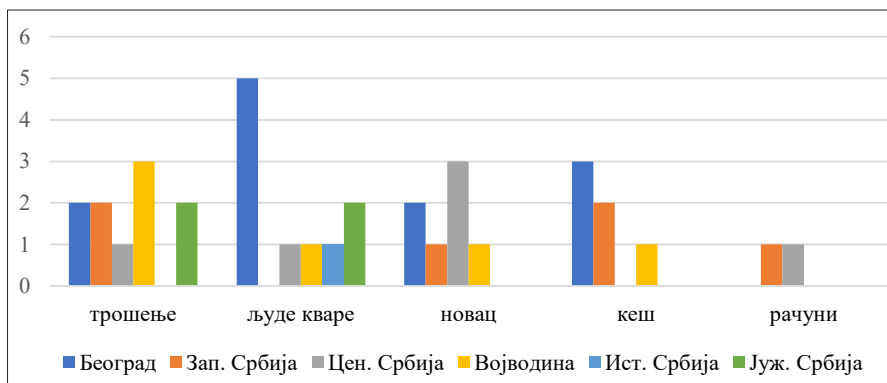
Асоцијативно поље стимулуса *новац* према фреквентности чине следећи асоцијати чији најрепрезентативнији члан јесте *плата* (14), затим *паре* (10), док *сигурност* (9), *богатство* (7) и *моћ* (6) затварају круг од пет анализираних асоцијата у опадајућем низу. Сви они показују директну асоцијативну везу са стимулусом и доследност принципа један стимулус = један асоцијат. Негативне маркираности ни предрасуда нема. Субјекти *новицу* приступају као физичкој категорији, а не апстрактној јер он то примарно јесте пошто представља средство задовољења животних потреба. Компаративно посматрани, асоцијати и речничка грађа у вези са лексемом *новац* показују да „утврђени износ, сума” реферира и на „новчанице у металу” и папирне банкноте па су тако *паре* (10) као асоцијат на другом месту. Занимљив је асоцијат *богатство* (7) који је четврти у низу у овом истраживању, одмах након *сигурности* (9) будући да су, према *Асоцијативном речнику српскога језика*, најрепрезентативнији чланови категорије *богатство* (61) и *моћ* (48), док су *потреба* (26) и *куповина* (21) на периферији опсега првих пет асоцијата. На основу анализе види се да је фреквентност асоцијата таква да показује директну асоцијативну везу и са *богатством* пошто је примарно значење његово „обиље материјалних добара”. Када се посматра ареал, Београђани *новац* виде кроз *плату* (4) и *паре* (4), а затим и Централна Србија (3/3). Војвођанима је важна *сигурност* (4) и *плата* (3), али Централна Србија и Војводина изостају по питању *моћи* (0). Следећи приказ је о томе:

Приказ 3: Резултат на стимулус *новац* према ареалу

Најфреквентнији асоцијати у овом истраживању на стимулус *паре* јесу *трошење* (10), део исказа *људе кваре* (10) а затим *новац* (7). Асоцијати *кеш* (6) и *рачуни* (2) на крају су опадајућег низа првих пет асоцијата. Према *Обратном асоцијативном речнику*, реакција *паре* има најфреквентнији дериват *новчаник* (244), а затим локацију *банка* (100), па глагол *позајмљујемо* (92), па *мито* (62). Пети је глагол *трошити* (57). Компаративно посматрани, резултати истражи-

вања показују следеће: стимулус *новац* изазива јаку асоцијацију *паре* (9) док у *Асоцијативном речнику српског језика* то су *богатство* (61) и *моћ* (48), а реакција *паре* има јаку везу са *новац* (7), док у *Обратном асоцијативном речнику* најјача веза је са *новчаник* (244) и *банка* (100). Из наведеног се види да ступајући у парадигматске односе синонимије⁸, именице са именицама остварују чврсте везе. Део исказа *људе кваре* (10) без обзира на инпут асоцијативног теста (да се одговори речју или синтагмом), занимљива је паремија. Настала је као вид индуктивног закључивања, субјективно је обојена и део је делимичне паралаксес (погрешке). Овај део исказа показује негативну маркираност према *парама* што је, једним делом, и очекивано показујући да стереотипи и предрасуде јесу у узрочно-последичној вези са фразеолошким јединицама које имају значајно место у формирању свести људи и културних образаца. Према истраживању са аспекта ареала, углавном Београђани (5) и Јужна Србија (2) сматрају да *паре* *људе кваре*, док овог стереотипа нема у Западној Србији (0). Следећи приказ је о томе:

Приказ 4: Резултат на стимулус *паре* према ареалу

5.6.2. ТЕСТ СУПСТИТУЦИЈЕ КАО ВАРИЈАБЛА У ФОРМИРАЊУ ДРУШТВЕНЕ СВЕСТИ О КОНЦЕПТУ *НОВАЦ*

Новац и *паре* су релативни синоними будући да имају слично значење. Ипак, сличност међу лексемама може бити различитог интезитета. Зато се у лексикологији говори о скали синонимичности, према којој *новац* и *паре* јесу тзв. приближни синоними јер се могу заменити само у појединим контекстима.⁹ Да би се утврдио интезитет, у науци о језику обично се прибегава тесту

⁸ Пример *новац* и *паре* јесте пример релативних синонима. Позивајући се на В. Втова, Р. Драгићевић (*Лексикологија српског језика*) релативне синониме класификује на семантичке, стилске и семантичко-стилске синониме. Примери *новац* и *паре* јесу **семантички**, а типлошки су тзв. **иднографски семантички синоними**.

⁹ Када би ови синоними били заменљиви у већини контекста, тада би се говорило о тзв. **дескриптивним синонимима**. Ове поделе налазе се у литератури А. Круза и о њима се говори у

супституције, мада постоје и др. начини.¹⁰ Следећи табеларни приказ резимира тест супституције у овом истраживању и даје процентуално које речи у склопу реакцијске конструкције испитаници најчешће супституишу. Према резултатима, испитаници, чешће користе *паре* (45,5%) у односу *новац* (36,3%).

реакција	новац	новци	паре	пара	валута	монета	тренд
купити	91	/	46	/	0	2	
потрошио	45	/	91	/	1	0	
имају	67	/	71	/	0	0	
*чувати	/	37	100	/	0	1	
немам	/	29	108	/	1	0	
*Није све у	63	/	76	/	1	0	
обрћу се	/	20	111	/	3	1	
пренети	122	/	3	/	10	1	
сачини се	35	/	/	12	42	52	
*нисам ни	27	/	/	55	7	47	
остали без	21	/	117	/	0	0	
чува	102	/	35	/	2	0	
*позајми	79	/	58	/	1	0	
% Total	36,36%	4,80%	45,51%	3,74%	3,79%	5,80%	

Табела 1: Резиме теста супституције где је звездом означена паремија

Према истраживању, највише субјеката из Војводине (30) и из Београда (22) има адекватан одговор највишег аксиолошког ранга у исказу „Она сматра да се све може купити (*новцем* (91) / *парама* (46) / *валутом* / *монетом*)”, док су Источна и Јужна Србија са најмањим бројем (3). Исказ са заменицом *све* реферира на градивну именицу, а одговор *монетом* (2) неадекватан је одговор нижег аксиолошког ранга. Он показује да људима није јасно значење термина. У исказу „Потрошила сам на храну превише (*новца* (45) / *пара* (91) / *валуте* / *монете*)” највише испитаника допунио је множинским обликом заједничке именице што је адекватан одговор највишег аксиолошког ранга. Као неадекватан одговор нижег аксиолошког ранга, испитаници су навели *валуте* (1). Оба наведена примера показују да комутација није могућа. Анализа исказа „Процењујеш ли људе по томе колико имају (*новца* (67) / *пара* (71) / *валуте* / *монете*) или не?” показује да овакав избор јесте неадекватан одговор вишег аксиолошког ранга будући да се очекивало да извесна количина новца, већи износ може бити параметар процене

Лексикологији српског језика закључујући да је „боље говорити о скали синонимичности него о бинарном односу истозначница – блискозначница.” (Драгићевић 2007: 245).

¹⁰Тест супституције, према Б. Тафри (на коју се ауторка *Лексикологије српског језика* позива) „није увек одговарајући начин за идентификацију синонимије” будући да у језику постоје „различити парадигматски односи који омогућавају замену лексема у истом контексту иако оне нису синоними” (Драгићевић 2007: 246) мислећи нпр. на хипонимију. У овом истраживању занимљивим се тако показао пример: *Нисам ја цак за ударање, ни новац* (27) / *пара* (55) / *валута* (7) / *монета* (47) за *поткусуривање*. где је однос такав да *пара* – *монета* нису синоними, већ хипоними.

нечијег финансијског стања, а не „ситан новац”. Ипак, због занемарљиве разлике (71:67), овај пример доказ је комутације. Пример „Тешко је чувати туђе (*новце* (37) / *паре* (100) / *валуте* / *монете*) и своју жену” јесте паремија где комутација лексема није могућа, што говори о томе да је индивидуализована, стилски обојена и са посебном семантиком. Ипак, испитаници не виде тако па је на скали неадекватног одговора вишег аксиолошког ранга множина заједничке именице, док је очекивани адекватан одговор највишег аксиолошког ранга множина именице *новац* коме су највећим делом прибегли испитаници из Војводине. Лексема *паре* преко турскога доспела је до нас те се њен утицај, имајући у виду историјски контекст, дуго задржао. Она се осећа као реч домаћега порекла. Као неадекватан одговор нижег аксиолошког ранга наведена је *валуту* (1). И пример разговорног стила „Не могу да купим стан јер немам толике (*новце* (29) / *паре* (108) / *валуте* / *монете*)” то потврђује. Комутација лексема није могућа, а овоме је допринео квантификатор *толике*. Ипак, највећи број испитаника из Војводине имао је *новце* (29), док Централна Србија и Београд предњаче у избору *паре* (108) што је са аспекта ареала очекивано. Исказ „Није све у (*новцу* (63) / *парама* (76) / *валути* / *монети*). Има нешто и у златним полугама и у души” пример је комутације па је тако адекватан одговор највишег аксиолошког ранга имао градивну именицу, као и један од доказа да се *паре* чешће користе, док је неадекватан одговор нижег аксиолошког ранга био *валути* (1). Слична ситуација је и са примером „Гејминг индустрија је место где се обрћу (*новци* (20) / *паре* (111) / *валуте* / *монете*) и ту неки виде своју светлу будућност” где је неадекватан одговор вишег ранга заједничка именица, а очекивани адекватни одговор највишег аксиолошког ранга *новци* (20). Неадекватан одговор био је *монете* (1). Ипак, пример „Банкар ми је рекао да се са тог рачуна не може пренети већи износ (*новца* (122) / *пара* (3) / *валуте* / *монете*)” као адекватан одговор највишег ранга имао је очекивану градивну именицу, а разлог томе треба тражити у семантици лексеме *новац*, као и чињеници да људи у контакту са банкама често чују ову реакцијску конструкцију (*пренети већи износ новца*). Ипак, занимљив је резултат за термин *валуте* (10) јер показује да људи, имајући контакта са тзв. *ностро дознакама* (изношењем девиза у иностранство) и тзв. *лоро приливом* (приливом девиза из иностранства) користе стране валуте (*евро* / *франак* / *долар* и сл.) па им је то искуство помогло у овом случају. Неадекватан одговор нижег аксиолошког ранга био је *монете* (1) и он је доказ да испитаницима није јасно значење овог термина. Посебно значајан пример, посматрано са аспекта семантике термина, био је исказ „За време Михаила Обреновића посланици су први пут усвојили предлог да се сачини (*новац* (35) / *пара* (12) / *монета* (52) / *валута* (42) која ће бити српски бренд” јер је показао могућу комутацију термина (52:42) у коме је адекватан одговор највишег аксиолошког ранга „новац стабилне вредности и јаке подлоге (у злату, девизним резервама и др. роби)”, док је неадекватан одговор нижег ранга *новац* (35). Пример „Нисам ја цак за ударање, ни (*новац* (27) / *пара* (55) / *валута* / *монета* (47)) за поткусуривање” представља пример паремије где комутација лексема није могућа. Ипак, истраживање је показало обрнуту ситуацију (однос

пара / *монета*). Адекватан одговор вишег аксиолошког ранга јесте *пара* (55), а неадекватан одговор нижег аксиолошког ранга је *валута* (7). Према речницима Матице српске, постоји израз „монета за поткусуривање” и користи се када се мисли на некога / нешто „у међусобном манипулисању, разрачунавању, нагодби и сл.”, али и кад се у разговорном стилу мисли на некога ко је „за завитлавање, зафркавање, потцењивање и сл.”. Чест у разговору, овај израз познат је испитаницима па је, зато, *монета* адекватан одговор. Пример „Нема пас за шта да их уједе. Остали су без (*новца* (21) / *пара* (117) / *валуте* / *монете*) и сад су голи као пиштољ” чест је у разговорном стилу у коме је дозвољена комутација. Ипак, однос бројки (21:117) показује да то није случај те да испитаници прибегавају употреби множине заједничке именице уместо градивне. Такође, комутација је дозвољена и у исказу „Најсигурније је да ти банка чува (*новац* (102) / *паре* (35) / *валуту* / *монету*)”, мада резултат истраживања показује да је адекватан одговор највишег аксиолошког ранга градивна именица те да неадекватан одговор вишег аксиолошког ранга заједничка именица показује да испитаници „извесни (одређени) износ, суму” чувају у банкама, док „ситан новац” ређе. Неадекватан одговор нижег аксиолошког ранга у овом случају био је термин за „ефективни новац, обично страни”, тзв. кеш. У социјалшком погледу паремија „Ако хоћеш да изгубиш пријатеља, само му позајми (*новац* (79) / *паре* (58) / *валуту* / *монету*)” пример је могуће комутације лексема у коме је неадекватан одговор нижег аксиолошког ранга *валуту* (1). Овај пример показује да новац успоставља краткотрајне везе засноване на материјалној користи.

6. Закључак

Са аспекта лингвокултурологије, колективни менталитет изражен помоћу језичких елемента, *новицу* придаје симболичку функцију. Новац је, априори, апстрактна категорија која одређује укупну вредност богатства народа.

Истраживање показује да је друштвена свест о *новицу* таква да га људи виде као средство задовољења животних потреба иницираних правилима потрошачког друштва. Било да је реч о већој суми (богатству) или о „новчаницама у металу” (ситном новцу), концепт *новца* у друштвеној свести је такав да показује да новац игра значајну улогу у животима људи и учествује у креирању хабитуса. Новац је, очекивано, физичка категорија и у директној је вези са богатством и моћи. Део је концепта *сигурност*. Алтернативно, са *новцем*, употребљавају се и *паре* и оне су, због свога порекла, просторно условљене – људи их не доживљавају као реч странага порекла.

Новац и *паре* су релативни синоними. Заменљиви су у појединим контекстима, али немају, према овом истраживању, превише стереотипа и предрасуда. Изузетак јесте асоцијат *људе кваре* (10) на стимулус *паре* за који су се највише изјаснили Београђани и Јужна Србија, док је у Западној Србији овај асоцијат изостао. Захваљујући тесту супституције, истраживање је показало да се испи-

таница, ипак, пре одреде да користе *паре* него *новац* (однос: 45,5% : 36,3%) показујући тако да градивна именица *новац* и множински облик заједничке именице *пара* (*паре*) у свести људи са аспекта количине јесу приближни синоними. Доказ за то јесте незнатна бројчана разлика међу супститутима у примерима комутације. Ипак, у стилским регистрима се види да *паре* (без обзира што претрагом није могуће искључити хомографе) нису честе и да *новац* условно има четири пута више примера употребе.

Истраживање показује и да терминолошка супституција (*валута* / *монета*) реферира и на градивну именицу придајући јој тако број (множину), док у разговорном стилу, квантификатор, поред осталог, утиче на то да комутације не буде па зато испитаници прибегавају множини заједничке именице *пара* (*паре*), а не множини градивне (*новци*). Изузетак су испитаници Војводине.

ЛИТЕРАТУРА

Ајдачић 2019: Дејан Ајдачић, О вредностима у српском језику, у: *Зборник етнолингвистичких радова* (ур. Дејан Ајдачић), Београд: Алма, 33–40.

Бартмињски 2011: Жежи Бартмињски, Језичка слика света, у: *Језик – слика – свет, Етнолингвистичке студије*, Београд: Слово славиа, 9–4.

Влајић-Поповић 2010: Јасна Влајић-Поповић, Порекло новца, *Јужнословенски филолог*, XLVI: стр. 163–185.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: ЗУНС.

Манкју 2008: Грегори Николас Манкју, *Принципи економије*, Београд: Центар за истраживачку делатност Економског факултета.

Мишкин 2006: Frederic S. Mishkin, *Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta*, Columbia University: Beograd: Data Status, sedmo izdanje.

Пипер/Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад, Матица српска.

Рош 1978: Elenor Rosch, Principles of Categorization, in: *Cognition and Categorization*, eds. E. Rosch, B. B. Lloyd, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, 27–48.

Томић Анић 2017: Дина Томић Анић, Значења множинских облика градивних именица, *Наш језик*, XXXVIII / 3–4, 217–228.

Извори

Драгићевић/Пипер/Стефановић 2011: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер и Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српског језика* (II део; од реакције ка стимулусу), Београд: Београдска књига, Службени гласник.

Клајн/Шипка 2006: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Пипер/Драгићевић/Стефановић 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика* (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.

РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика, Матица српска/Матица хрватска: Нови Сад – Загреб, 1967–1976.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011.

Ћосић и др. 2008: Павле Ћосић и сар., *Речник синонима*, Београд, Отворена књига.

Шкаљић 1966: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Milena M. Stojanovic

CONCEPT OF *MONEY* IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper analyses the *money* concept from the aspect of people's social awareness. The primary goal was the analysis of all aspects (systemic and cultural, i.e. using an online survey based on associativity and frequency, as well as a substitution test). The secondary goal was the lexical usage of the lexeme *money* and *dips* and their relationship in communication. According to the tests, *money* and *dips* are replaceable in certain contexts, but there are not too many stereotypes and prejudices.

Keywords: Serbian language, linguo-cultural studies, cognitive linguistics, lexical semantics, associativity, frequency.